

33. Kampferlebnisse aus dem Feldzug gegen Sowjetrussland 1941/42: Nach Schilderungen von Frontkämpfer. – В., 1943.
34. Europas Soldaten berichten über die Sowjetunion. Berlin, 1942.
35. Bessarabien – Ukraine – Krim: Der Siegeszug deutscher und rumänischer Truppen. Ein Bildbuch bearb. u. hrsg. von der Abt. I. einer Ost-Armee. – В., 1943.
36. World War II: German military studies. – NY, 1979. Vol.1 A.
37. World War II: German military studies. – NY, 1979. Vol.1 D.
38. The Fatal Decisions. – NY, 1956.
39. Манштейн Э. Утерянные победы. – М.: АСТ; СПб Terra Fantastica, 1999.
40. Архів Феодосійського краєзнавчого музею. Фонд «Архів генерала О. М. Первушина». 564 с.
41. Архів Керченського історико-культурного заповідника. Опис №3. Справа № 44. Огляди, підсумки Керченсько-Ельтигенської операції (Архів генерала О. І. Смірнова-Несвіцького). – 214 с.

І.Ю. Данілова

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА З ІСТОРІЇ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ
(1945-1955 РР.)**

Із здобуттям Україною незалежності питання історії розвитку протестантських церков, їх діяльності, відносин з партійно-державною владою у післявоєнне десятиліття посіли вагоме місце серед актуальних і дискусійних тем сучасної української історіографії.

Тривале панування у суспільній свідомості догматичного, ідеологічно спрямованого підходу до оцінки будь-яких явищ, особливо релігійного характеру, робило неможливим публічне правдиве висвітлення та аналіз питань суспільно-політичного життя країни. До того ж, багато джерел та архівних матеріалів, що торкалися питань релігії, були засекреченими та недоступними для істориків і дослідників. Представлена ними картина розвитку релігійної мережі виявилась дещо спотвореною, оскільки пануюча в країні адміністративно-командна система наклала жорстке табу на висвітлення та аналіз багатьох подій релігійного життя, особливо культового віросповідання.

Сьогодні перед дослідниками розкритий широкий спектр джерел, що дає можливість об'єктивного висвітлення проблеми державно-протестантських відносин, розкриття масштабів репресій та переслідувань віруючих, повноцінного опису життя та побуту релігійних протестантських громад у радянській державі 1940-х - 1950-х років.

Джерельну базу з історії українського протестантизму складають неопубліковані (архівні) та опубліковані джерела.

До основної групи неопублікованих джерел відносяться матеріали і документи фондів державних архівів. Широкий спектр інформації містять архівні фонди Вінницької, Харківської, Полтавської, Київської, Рівненської, Хмельницької областей та центральних архівів України у м. Києві.

Усі джерела можна умовно розподілити на дві групи.

По-перше, центральні архіви України, до яких відносяться Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – ЦДАВО України (колишній Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління – ЦДАЖР України) і Центральний державний архів громадських об'єднань України – ЦДАГО України (колишній Партійний архів Інституту Марксизму-ленінізму при ЦК Компартії України). В них зосереджені документи республіканських партійних та державних установ, матеріали, що надійшли з місць.

Переважає кількість документів, що торкаються питань релігії в Україні, зосереджені у фонді 4648 ЦДАВО України, який довгий час був позначений грифом таємності і не допускався до наукового обігу та у фонді І ЦДАГО України, що зберігає протоколи засідань політбюро, секретаріату та президії ЦК.

По-друге, регіональні державні архіви України, зокрема, Вінницької (ДАВО), Харківської (ДАХО), Полтавської (ДАПО), Київської (ДАКО), Рівненської (ДАРО) та Хмельницької (ДАХМО) областей. Ці установи зберігають документи місцевих органів влади, інструкції та розпорядження щодо питань боротьби з релігією, інформаційні довідки про релігійну ситуацію, мережу церков і діяльність релігійних організацій.

Архівні матеріали дозволяють широко розглянути та розкрити основні принципи державної політики стосовно питань релігій в Україні у післявоєнний період. Та вони

.....
вимагають критичного ставлення науковців, оскільки радянських бюрократичний апарат, маніпулюючи фактами, корегував існуючу ситуацію відповідно до політичною моделі. Виходячи з цього, використання цих документів ретельного вивчення та співставлення з іншими джерелами для досягнення об'єктивності даних.

Для достатнього розкриття проблеми життєдіяльності протестантських релігійних організацій та їх взаємовідносин з керівним апаратом країни необхідні матеріали наступних архівних фондів: Центрального комітету комуністичної партії України (ЦДАГО — Ф.1), уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР (ЦДАВО України. — Ф. 4648), а також виконавчого комітету Київської обласної Ради депутатів трудящих (ДАКО — Ф.Р.880), уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР (ДАКО — Ф.Р.4830), уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР Полтавської області (ДАПО — Ф.Р. 4085), Полтавського обласного комітету комуністичної партії України (ДАПО — Ф.П. 15), виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих — уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР (ДАХО — Ф.Р.3858), Харківського обласного комітету комуністичної партії України (ДАХО — Ф.П. 2), Харківського міського комітету Комуністичної партії України (ДАХО - Ф.П. 69), Вінницького обласного комітету комуністичної партії України (ДАВО — Ф.П.136), виконавчого комітету Вінницької обласної Ради депутатів трудящих — уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР (ДАВО — Ф.2700), виконавчого комітету Рівненської обласної Ради депутатів трудящих — уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР (ДАРО — Ф.Р. 204), виконавчого комітету Кам'янець - Подільської (Хмельницької з 1955р.) обласної Ради депутатів трудящих (ДАХО — Ф.Р.330, 338), виконавчого комітету Новоушицької районної ради депутатів трудящих (ДАХО — Ф.Р.1469), Хмельницького обласного комітету комуністичної партії України (ДАХО — Ф.П. 487).

Регіональні державні архіви містять документи місцевих органів влади, інформаційні довідки, статистичні дані та звіти уповноважених щодо релігійної ситуації, діяльності релігійних об'єднань, церковної мережі та заходів владних структур по викоріненню релігії в цілому.

Документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, що торкаються питань релігії в Радянському Союзі та Українській республіці 1945-1955 рр., можна умовно поділити на 3 основні групи:

Документи вищих органів влади:

а) постанови ЦК КПРС і ЦК КПУ, директивні постанови уряду СРСР і УРСР, циркуляри, укази президії Верховної Ради СРСР і УРСР, інструктивні листи Ради у справах релігійних культів (РСРК), інструкції та накази союзних і республіканських міністерств, інформації центральних партійних органів, що стосувалися життєдіяльності протестантських релігійних організацій, віруючих і служителів культів;

б) інформаційні звіти уповноважених РСРК, звіти, довідки, висновки щодо форм та методів діяльності релігійних організацій уповноважених РСРК в областях України, які містять багатий статистичний матеріал про кількість, чисельність, соціальне становище, освітній рівень віруючих протестантських релігійних громад, листування керівництва РСРК з уповноваженими Ради Міністрів УРСР та уповноваженими областей;

в) рішення, постанови обласних і районних комітетів Рад депутатів трудящих про закриття молитовних будинків, довідки прокуратури СРСР та УРСР про притягнення до відповідальності віруючих.

2. Документи місцевих органів влади. У фондах Вінницької, Полтавської, Харківської, Київської, Хмельницької та Рівненської областей зберігаються рішення та звіти місцевих органів влади, які характеризують особливості здійснення державної політики щодо протестантів в регіонах країни.

3. Документи релігійних установ. Ці джерела містять інформацію про особливості віровчення протестантських культів, показують внутрішню церковну ситуацію в релігійних об'єднаннях, репрезентують ставлення віруючих до політичних змін в СРСР. У державних архівах відклалося чимало документів про діяльність церкви євангельських християн-баптистів. Важливу групу документів складають листування старшого пресвітера ЄХБ у республіці з помісними церквами, протоколи з'їздів віруючих та пленумів Всеукраїнської Ради ЄХБ, розпорядження духовного центру.

Документів церкви АСД набагато менше. За своєю структурою вони аналогічні до матеріалів церкви ЄХБ. У них відсутні лише протоколи з'їздів конфесії, бо такі зібрання в означений період не проводилися. Документальна база церкви ХСВ теж не велика, тому що конфесія офіційно була заборонена та існувала нелегально.

Центральний державний архів громадських об'єднань України має інформативно насичений пласт джерел, що допомагають проаналізувати партійну державну політику щодо розвитку конфесійної діяльності та її реалізацію. Тут зберігаються постанови Комуністичної партії України, протоколи засідань політбюро, президії і секретаріату Центрального комітету комуністичної партії України.

Офіційні законодавчі акти радянської влади, що стосувалися релігійних організацій є головним джерелом з історії взаємовідносин держави та церковних організацій. Законодавчі документи зосереджені у спеціальних збірниках, таких як «Законодательство о религиозных культурах» [1], «Про религию и атеистичное воспитание. Сборник документов и материалов» [2], «О религии и церкви. Сборник документов» [3], «Збірник законів Української РСР і указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938 — 1973» [4], «Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР» [5], «Об идеологической работе КПСС. Сборник документов» [6], «Коммунистическая партия и советское правительство о религии и церкви» [7], «Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета, постановлений и распоряжений правительства Украинской ССР» [8].

Джерельну базу збагатили і матеріали періодичних видань. Особливу цінність для нас мають повоєнні конфесійні видання: «Братский весник» (1945 — 1977 рр.), «Вісник спасіння» (1964 — 1975 рр.), «Братський листок» (1964 — 1975 рр.), «Християнин» (1968 — 1973 рр.), «Бюлетень родичів в'язнів ЄХБ» (1965 — 1976 рр.), у яких висвітлювалися шляхи поширення протестантського руху в Україні.

Важливими джерелами інформації щодо розкриття проблеми взаємовідносин релігійних організацій та держави стали радянські офіційні періодичні видання такі, як газети «Правда», «Известия», «Радянська Україна», «Правда України».

Сьогодні історія релігійних громад, розвиток конфесійної діяльності, віровчення та повсякденне життя віруючих знайшли своє відображення на сторінках таких періодичних видань, як «Українське релігієзнавство», «Релігійна свобода», «Релігійна панорама», «Щорічник свідків Іегови», «Християнське слово», «Християнин», «Сопричастя», «Євангельська нива», «Християнська думка», «Релігії світу». Проблеми сучасного становища протестантської релігії в Україні та історія розвитку конфесійної мережі містяться у журнальних виданнях: «З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ», «Людина і світ», «Український історичний журнал», «Наука. Релігія. Суспільство.», «Сучасність».

Специфічним джерелом з історії протестантизму в Україні стали мемуари Г.Вінса [9] та А. Коркосенка [10]. Автори розповідають про долю видатних церковних лідерів-протестантів, а також історію окремих громад. У мемуарах детально описане життя засуджених віруючих, здебільшого євангельських християн-баптистів, у місцях позбавлення волі. Ці роботи дають можливість проаналізувати становище протестантських церков у Радянському Союзі і в Україні.

Існуюча джерельна база містить відомості про конфесійну політику радянської влади у післявоєнний період, заходи та методи її здійснення на місцях, простежуються закономірності впливу державних органів на розвиток і діяльність протестантських громад, форми протидії віруючих щодо засобів реалізації антирелігійних планів високо посадовців. Це дає можливість констатувати, що джерельна база визначеної проблематики представлена в достатньому обсязі, хоча на сьогодні не існує ґрунтового, об'єктивного та системного дослідження даної проблеми.

Повністю розкрити сутність і проаналізувати механізм державної політики, визначити принцип діяльності та особливості розвитку кожної протестантської конфесії післявоєнної України, можливо лише за умов фундаментального опрацювання існуючих документальних матеріалів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Законодательство о религиозных культурах / Под. ред. Куроедова В.А. – М.: Юридическая литература, 1971. – 336 с.

2. Про релігію і атеїстичне виховання. Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Лобовик Б.О., Приходько Р.С. – К.: Політвидав України, 1979. – 260 с.
3. О религии и церкви. Сборник документов. – М.: Политиздат, 1981. – 128 с.
4. Збірник законів Української РСР і указів Президії Верховної Ради Української РСР: 1938–1973. – Т. 2. – К.: Політвидав України, 1974. – 480 с.
5. Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. – №.11. – К.: Політвидав України, 1974. – 120 с.
6. Об идеологической работе КПСС. Сборник документов. – М.: Политиздат, 1977. – 170 с.
7. Коммунистическая партия и советское правительство о религии и церкви / Ред. Пантин И. – М., 1959. – 98 с.
8. Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета, постановлений и распоряжений Украинской ССР. – Т.1. – К.: Юридическая литература, 1963. – 502 с.
9. Вінс Г.П. Горизонти віри. – К., 1995. – 112 с.
10. Коркосенко А.Г. Знайте правду, люди! – Симферополь, 1963. – 60 с.

С.І. Іскра

ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розвиток засобів масової комунікації спричинив у сучасному суспільстві своєрідний інформаційний вибух, кардинально змінивши уявлення людини про світ і своє місце у ньому. Традиційні цінності індустріального суспільства – влада, виробництво, гроші – поступаються місцем інформації як головному товару сучасного соціуму. Інформаційна епоха формує новий образ людини на межі другого і третього тисячоліть - homo comunicans. Завдяки найрізноманітнішим засобам масової комунікації людина щодня потрапляє у шалений інформаційний потік. Усвідомлюючи світ як хаос, що потребує перетворення на середовище людського існування, сучасне суспільство творить з нього комунікаційний прогрес.

Українська держава вже стала невід'ємною часткою інформаційного суспільства, в якому важливу роль сьогодні відіграє й християнська, зокрема Римо-католицька церква. У світлі вище сказаного стає зрозумілою актуальна необхідність створення таких релігійних ЗМІ, які б формували християнську соціальну свідомість. Її відсутність у першій половині ХХ ст. негативно відбилась на положенні Церкви в суспільстві, коли газети, журнали, радіо, а потім і телебачення максимально впливали на свідомість мас, творячи саме поняття «масової людини», пропагуючи масову секуляризовану культуру, нерідко антихристиянські ідеї. Саме тому у добу постмодернізму Римо-католицька церква видала низку важливих документів – Декрет про засоби масової комунікації *Inter Mirifica* [1], Душпастирські Інструкції *Communio et Progressio* [2] та *Aetatis Novae* [3], в яких висловила свою офіційну позицію стосовно морального виховання сучасного суспільства засобами ЗМІ. У даній статті аналіз змісту цих документів буде здійснено з метою визначення ролі Римо-католицької церкви у формуванні гуманістичного образу сучасної інформаційної сфери.

Докорінно новий етап співпраці церкви із засобами масової комунікації був започаткований Папою Іоанном ХХІІІ у 1960 р. створенням окремого Секретаріату для преси. До періоду Другого Ватиканського Собору серед документів Церкви про ЗМІ виділяємо *Vigilanti Cura* та *Miranda Prorsus*. *Vigilanti Cura* (Невсипуща турбота) – енцикліка Папи Пія ХІ про кінематограф (1939) - стала першою папською енциклікою про засоби комунікації ХХ ст., де розглянуто кіномистецтво як один із сучасних засобів інформації. Застерігаючи про небезпеку можливого негативного впливу кінематографа на моральність суспільства, папський документ пропонує певний позитивний підхід, що полягає у використанні засобів кіно для формування гуманістичного світогляду націй і народів.

Miranda Prorsus (Дивовижний поступ) – енцикліка Папи Пія ХІІ про кіно, радіо і телебачення (1957) – другий документ Церкви про ЗМІ ХХ ст., в якому розвинуто і конкретизовано її позицію щодо електронних ЗМІ, а до міркувань Пія ХІ про кінематограф додано ще й аналіз сучасних радіо і телебачення. У підготовці постанови ІІ Ватиканського Собору про засоби масової комунікації енцикліка *Miranda Prorsus* разом із вченням Пія ХІІ про ідеальний фільм відіграла вихідну роль.

Декрет Другого Ватиканського Собору про засоби масової комунікації *Inter Mirifica* є вагомим внеском Учительського уряду Церкви в розвиток вчення про ЗМІ. Саме у цьому документі вперше в історії Римо-католицької церкви Вселенський Собор не лише обговорював питання про засоби масової комунікації, але й видав відповідний документ. Проаналізувавши